

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMLƏRİNDƏ BİBLİOQRAFİK FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Respublikamızda bibliografik fəaliyyət sahəsində mühüm həlledici yeri olan Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri (MKS) zəngin universal kitab fonduna malik olan ən böyük şəbəkədir. MKS-ləri artıq otuz ildən çoxdur ki, oxuculara kitabxana-bibliografiya xidməti sahəsində əsaslı uğurlara nail olmuş, bibliografiya işi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin mühüm vasitələrindən biri kimi fəaliyyət göstərir.

MKS-lərdə bibliografik fəaliyyətin inkişafını daha yaxşı izləmək üçün onu şərti olaraq bir neçə mərhələyə bölmək olar.

Birinci mərhələ-1974-1980-cı illəri əhatə edir. Bu dövr MKS-lərin yaradılması və təşkili dövrüdür.

1974-cü il məlum qərardan sonra 1974-1980-cı illərdə dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi əsasən həyata keçirildi. Respublikamızda dövlət kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi kitabxana işinin inkişafında yeni bir mərhələ idi.

Məhz bu mərhələdə kitabxana işi sahəsində baş verən çox dərin dəyişikliklər bibliografik işin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasını tələb edirdi. Bu dəyişikliklər bir çox mürəkkəb problemlərin həll edilməsinə imkan verdi. Belə ki, hər bir şəhərdə və rayonda filial sisteminə malik olan, əvvəllər müstəqil fəaliyyət göstərən kitabxanalardan müqayisə edilməz dərəcədə böyük üstünlüklərə və imkanlara malik olan vahid və böyük kitabxana müəssisələri yaradılırdı. Vahid kitabxana sisteminin yaranması kəmiyyət və keyfiyyətə böyük və güclü universal kitab fondlarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Mərkəzləşdirmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq onların funksiyaları daha da genişlənmişdir. MKS-də bibliografiya işinin təşkilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu səciyyəvi xüsusiyyətlər aşağıdakı məsələlərdə özünü daha çox göstərir.

1. Bir rayon ərazisində mərkəzi kitabxana ilə filial-kitabxanalar arasında məsafə uzaqlığı;

2. Bir MKS-in başqasından mahiyyət etibarilə məhəlli profilinə, filialların sayına, oxucularının tərkibinə həm də kitabxana əhatəliliyinə görə fərqlənməsi;

3. Bir çox MKS-nin quruluşunda (tərkibində) uşaq-kitabxana filiallarının mövcudluğu;

4. Mərkəzi Kitabxananın kitab fondlarının universal olması müxtəlif oxucu kateqoriyalarının ümumtəhsil və ixtisas sorğularının ödənilməsi üçün əlverişli olması.

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, MKS-də biblioqrafik işin təşkili qarşısında duran bu ümumi məsələlərlə yanaşı onları biri-birindən fərqləndirən cəhətlər də vardır. Ona görə ki, onların biblioqrafik fəaliyyətlərinin məzmunu və xidmət dairəsi müxtəlifdir.

Bütün bunlarla yanaşı biblioqrafik fəaliyyətin təşkilində MKS-lər üçün eyni olan bir sıra faktorlar vardır. Onlar aşağıdakılardır:

a) Bütün sistem üzrə biblioqrafik fəaliyyətə rəhbərlik edən MK-nın təşkilədiçi rolu.

b) Ayrı-ayrı biblioqrafik proseslərin mərkəzləşdirilmiş şəkildə yerinə yetirilməsi

c) Sistemin yarım bölmələrinin ixtisaslaşdırılmış fəaliyyəti

Mərkəzləşmə kitabxanalara informasiya işini daha operativ və keyfiyyətli təşkil etmək, əhaliyə biblioqrafik xidmət prosesini yeni mərhələyə qaldırmaq imkanı verdi. Mərkəzləşmə kitabxana işinin idarə olunmasına, kitabxanalarda əməyin düzgün təşkilinə, işçilər arasında ixtisaslaşmalar aparılmasına, metodiki işin yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaratdı. Mərkəzləşmiş sistemlərdə kitabxana kataloqlarının yenidən qurulması, kartotekaların yaranması, məlumat fondlarının təşkili, filiallara köməklik göstərmək, əhaliyə biblioqrafik xidmətin forma və metodlarını daha da yaxşılaşdırmaq üçün bir çox yeni şöbələr təşkil edildi. Onların metodika-biblioqrafiya şöbəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Filial kitabxanalara metodiki rəhbərlik biblioqrafik iş proseslərinin daha səmərəli və keyfiyyətli yerinə yetirilməsində Mərkəzi Kitabxanada yaradılan bu şöbə xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur.

MKS-in yeni yarandığı bir dövrdə şöbə filial-kitabxanaların biblioqrafik fəaliyyətini tənzimləyir, yerlərdə kataloq və kartotekaların yaradılmasına, soraq və biblioqrafik nəşrlər fondunun təşkilinə nəzarət edirdi.

MKS-nin fəaliyyət sahəsindəki inkişafının ikinci dövrü 1980-1985-ci illəri əhatə edir ki, bu dövr MKS-in təkmilləşdirilməsi və dinamik inkişaf dövrü adlandırmaq olar. Çünki məhz bu dövrdə istər biblioqrafiyalaşdırma, istərsə də biblioqrafik xidmət sahəsində demək olar ki, respublikamızın bütün rayon MKS-ində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş MKS-lər üçün ayrılan vəsait ildən-ilə artırıldı. Ona görə də Mərkəzləşmiş Kitabxana Sisteminin maddi-texniki bazası gündən-günə möhkəmlənir, yeni kitabxana binaları tikilir, hər ay alınan kitablar əsasında vahid fondun formalaşması həyata keçirilir, bunun nəticəsində isə kitabxananın informasiya fəaliyyəti ümumiyyətlə biblioqrafik xidməti də geniş miqyas almağa başlayır. Bu dövrdə Mərkəzləşmiş Kitabxanalarda fəaliyyət göstərən elmi-metodiki şöbə filiallara metodiki rəhbərlik edir, onların biblioqrafik

fəaliyyətlərini düzgün istiqamətləndirir, yeni tövsiyələr elmi məsləhətlər verir. Bu şöbə həmçinin mərkəzləşdirilmiş sistemin elmi tədqiqat işlərinin yaxşılaşdırılmasında fəal iştirak edir, qabaqcıl iş təcrübəsini tətbiq edir. Mərkəzi kitabxana filial-kitabxanaların plan və hesabatlarının tərtibində və göstəricilərin təhlilində fəal iştirak edir. Göstərilən bütün bu vəzifələrin həyata keçirilməsində yüksək ixtisaslı metodistlərin olması da vacibdir.

Bu dövrdə elmi-metodika şöbəsinin fəaliyyət dairəsi daha da genişlənmiş və zənginləşmişdir. Belə ki, şöbə soraq-bibliografiya, eləcə də biblioqrafik informasiya xidmətinin səmərələşdirilməsinə, filial-kitabxanaların biblioqrafik fəaliyyətinin planlaşdırılması, hesabatların hazırlanması və ümumiləşdirilməsinə öz müsbət təsirini göstərirdi.

Beləliklə məlum olur ki, MKS-də metodiki işin düzgün təşkili sistemin ümumi fəaliyyətinin səmərələşdirir, xidmət işini sürətləndirir, zənginləşdirir və yeni nailiyyətlər üçün perspektivlər yaradır. Heç də təsadüfi deyildir ki, bu illərdə (1980-1985-ci illər) respublikada hər il orta hesabla 5-10 yeni kitabxana binası tikilir, 258 kitabxana təmir edilirdi. Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən kütləvi dövlət kitabxanalarına hər il orta hesabla 1 milyon 300 min manat vəsait ayrılırdı, onlara həmin vəsait hesabına ildə təqribən 2 milyon 200 min nüsxə yeni nəşrlər daxil olurdu. (4).

Üçüncü dövr 1985-1990-cı illəri əhatə edir. Bu dövrdə cəmiyyətimizdə baş verən sosial-iqtisadi, siyasi dəyişikliklər Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq kitabxanalara dövlət nəzarəti zəiflədi. Rayonlarda bir çox kənd filial kitabxanaları müvafiq binanın olmaması və maliyyə problemi ilə əlaqədar olaraq ləğv edilirdi. Ayda bir neçə dəfə kitab alan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində ildə bir-iki dəfə çox az miqdarda kitab alırdı. Belə bir vəziyyətsiz mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin bütün biblioqrafik fəaliyyətini iflic vəziyyətinə salırdı. Əmək haqqının az olmasına görə kitabxanalarda kadr itkisi yaranırdı.

Vaxtilə respublikamızın biblioqrafik fəaliyyətinə çox böyük töhfələr bəxş etmiş Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri maddi-texniki bazanın olmaması və onlara ayrılan dövlət vəsaitinin çox cüzi olması üzündən müasir texnologiyadan istifadə etməyə, oxuculara daha səmərəli operativ xidmət göstərməyə imkan vermirdi.

Cəmiyyətimizin bütün sahələrində baş verən belə çətinliklər bu yolu keçmiş ölkələrin hamısı üçün xarakterik olan ümumi problemlərdir. Kitabxanaların fəaliyyətində böhran yaradan iqtisadi vəziyyət müstəqilliyə qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikası dövlətinin elm və mədəniyyət sahəsindəki yeritdiyi düzgün siyasətin nəticəsində aradan qaldırıldı.

Artıq son 20 ilə yaxındır ki, bütün tip kitabxanalarda olduğu kimi mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin biblioqrafik fəaliyyətində də yeni

bir dirçəliş hiss olunur. Buna səbəb kitabxana işinə dair bir çox qərar, qanun, təlimatların qəbulu və kitabxana işçilərinin əmək haqqlarının artırılması idi. Ümumiyyətlə, hər bir Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin təşkili və fəaliyyəti aşağıdakı dövlət sənədlər ilə tənzimlənir:

1. Dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi haqqında Əsasnamə;
2. Mədəniyyət orqanlarının əmr və sərəncamları;
3. Metodiki mərkəzlərin tövsiyələri;
4. MK, MUK və kitabxana-filiallar haqqında Əsasnamə;
5. MKS işçilərinin vəzifə təlimatları;
6. Kitabxanadan istifadə qaydaları;
7. Daxili əmək intizamı qaydaları;
8. Əsas texnoloji proseslərin təşkili üzrə təlimatlar.

Məhz bu dövrdə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemində bibliografik informasiya xidməti daha geniş miqyasda həyata keçirilirdi. Hər bir mərkəzi kitabxana vahid fonda daxil olan yeni ədəbiyyatın bülletenlərini nəşr edir, öz ərazisində yerləşən idarə və müəssisələrə, filial-kitabxanalara göndərirdi. Bu illərdə Xətai rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin S.Vurğun adına mərkəzi kitabxanası hər ay vahid fonda daxil olan ədəbiyyatın məlumat bülletenlərini nəşr etdirib müvafiq idarə, müəssisə məktəb və filial kitabxanalara göndərirdi. Bu proses 1988-ci ilə qədər davam etmişdir (9).

MKS-lərdə bibliografik fəaliyyətin inkişafı müstəqillik illərində daha intensiv olmuşdur. Belə ki, bu dövrdə MKS-də yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqlərinin bazasında elektron-informasiya mərkəzlərinin yaradılması işinə başlanmışdır.

1998-ci ildə Milli Məclis ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi (5). Bu qanun ölkəmizdə kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsasıdır. Professor A.Xələfovun yazdığı kimi, «Bu qanun Azərbaycanda kitabxana işinə dövlət münasibətinin, dövlət qayğısının və dövlət siyasətinin əsası, onun məhək daşdır kitabxana işinin qorunub saxlanması və inkişafının hüquqi bazasıdır» (3).

Bu qanundan sonra MKS-lər də öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Müasir dövrdə MKS-lərin əsas vəzifələrindən biri onlarda informasiya texnologiyalarının inkişafı tutur. Çünki, müasir informasiya texnologiyasının bibliografik proseslərə tətbiqi olmadan cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasından danışmaq qeyri-mümkündür. MKS-lər cəmiyyətin informasiya təminatında iştirak etməklə dövlətimizin bütün sahələrdə apardığı siyasətin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsində əsas müəssisələrdən biridir.

Məlumdur ki, biblioqrafiya insanlar arasındakı informasiya münasibətlərini tənzimləyən əlaqə vasitəsidir. Bu mənada cəmiyyətimizin informasialaşdırılmasında kitabxanalarda aparılan biblioqrafik xidmətin əhəmiyyəti əvəzolunmazdır. Çünki, informasiya tələbatçılarının biblioqrafik təminatı məhz kitabxanada aparılan biblioqrafik informasiya və soraq-biblioqrafiya xidməti zamanı ödənilir. Hər bir MKS-də biblioqrafik informasiya xidməti elə təşkil edilməlidir ki, tələbatçı ona lazım olan informasiyanı tam və dolğun əldə edə bilsin. Bunun üçün isə ənənəvi biblioqrafik xidmət vasitələrindən əlavə müasir texnologiyadan da istifadə etmək lazımdır.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin çoxu elmi və elmi-texniki kitabxanalar yerləşən mərkəzdən, ərazi məlumat orqanlarından uzaq olduqları bir vaxtda adları çəkilən müəssisələrin biblioqrafik təminatında MKS-lərin rolu və əhəmiyyəti inkaredilməzdir. Aydınır ki, MKS-lər ancaq öz fondlarına əsaslanaraq yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin biblioqrafik təminatını ödəmək iqtidarında deyillər. Ona görə də MKS-lər mütəxəssislərin biblioqrafik informasiya tələbatlarının ödənilməsində yüksək səviyyəli kitabxanaların informasiya ehtiyatlarından, ərazi məlumat orqanlarının xidmətlərindən geniş şəkildə istifadə edirlər. Beləliklə də, ərazi və sahəvi məlumat orqanlarının olmasına baxmayaraq xalq təsərrüfatı mütəxəssisləri MKS-in iştirakı olmadan kitabxana-biblioqrafiya xidməti ilə əhatə oluna bilməz. Artıq bu gün MKS-lər ayrılıqda deyil, bir-biri ilə əlaqədar, bir-birini tamamlayan vahid sistem kimi fəaliyyət göstərir.

Kompüter texnologiyasının biblioqrafik proseslərə tətbiqi, İnternet əlaqələrinin genişlənməsi, elektron informasiya daşıyıcılarının ildən-ilə artması MKS-lərdə də bu işlə məşğul olacaq xüsusi şöbənin açılması zərurətini yaradır. Bunun üçün isə birinci növbədə maddi-texniki baza və həmin texnologiya ilə işləməyi bacaran mütəxəssislər olmalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, artıq bu gün bir çox rayon MKS-də Regional İnformasiya Mərkəzləri yaradılmışdır. Nümunə olaraq Xaçmaz rayon MKS-də 2005-ci ildən fəaliyyət göstərən Regional Kitabxana. Məlumat Mərkəzini göstərmək olar. Bu şöbədə 5 ədəd kompüter, 1 printer və İnternetə çıxış var. Son 2 il ərzində Mərkəzdən 1170 nəfər istifadə etmişdir. (8).

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bunu bütün kitabxana sistemləri haqqında demək olmaz.

Bütün tip kitabxanalarda olduğu kimi MKS-lərdə də soraq biblioqrafiya aparatı (SBA) biblioqrafik fəaliyyətin əsas bazası hesab edilir. SBA-nın əsas məqsədi kitabxana fondunu tam əks etdirməkdən ibarətdir. Onun ayrı-ayrı tərkib hissələri qarşılıqlı əlaqədə olmalı və bir-birini tamamlamalıdırlar. SBA-nın tərkib və məzmununa kitabxananın xidmət göstərdiyi rayonun profili və onun oxucu kontingentinə təsir göstərir. SBA-nın optimal təşkili, onun elmi

idarə olunmasını tələb edir ki, SBA elementlərinin təkmilləşdirilməsi də onun xüsusiyyətləri sistem halında nəzərə alınaraq tərtib edilsin. Bununla əlaqədar olaraq MKS-nin xüsusiyyətlərinə və onun mürəkkəbliyinə diqqət yetirmək lazımdır.

SBA-nın bugünkü tərkibi uzun illər davam edən tarixi inkişafın nəticəsidir. Əvvəllər SBA ancaq kitabxana fondunun tərkibini açan kataloqlardan ibarət idi. Daha sonralar SBA-nın tərkibinə müxtəlif məlumat nəşrləri, biblioqrafik nəşrlər, eləcə də kitabxanada tərtib olunan kartotekalar və əvvəllər yerinə yetirilmiş yazılı arayışlar da daxil edilir. Bu onu göstərir ki, SBA yarandığı gündən bu günə kimi onun tərkibi daima dəyişmiş və təkmilləşmişdir. Bu proses bu gün də davam edir. Belə ki, müasir texnologiyanın, xüsusilə kompüter texnologiyasının biblioqrafik proseslərə tətbiqi MKS-nin soraq biblioqrafiya aparatını daha da zənginləşdirir.

MKS-də SBA-nın funksiyaları çox müxtəlifdir və biblioqrafik fəaliyyətin bütün istiqamətlərində ondan istifadə olunur. Biblioqrafik proseslərə yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi MKS-lərdə ənənəvi kataloq və kartotekaların elektron formaya keçirilməsinə imkan yaradır. Bu məsələnin həlli Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri üçün bu gün ən vacib problemlərdən biridir. Çünki onlarla filial kitabxanaları özündə birləşdirən Mərkəzi Kitabxana fəaliyyət göstərdiyi regionun metodiki mərkəz funksiyasını yerinə yetirir.

İnformasiyalı cəmiyyətə keçdiyimiz bir dövrdə MKS-lərin əsas vəzifəsi informasiya ehtiyatlarını yaratmaq və formalaşdırmaqdan ibarətdir. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində aparılan biblioqrafik fəaliyyəti daha düzgün və səmərəli təşkil etmək üçün müasir texnologiyadan və ixtisaslı kadrlardan istifadə etmək vacibdir. Bu məsələyə əhəmiyyət verməyən kitabxanalar öz işində müvəffəqiyyət qazana bilməz.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri (Tematik məcmuə)*. - B., 1986. 5.3-24
2. Xələfov A.A. *İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri*// *Respublika*. - 2002. - 17 aprel. - S. 4.
3. Xələfov A. *XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri (mülahizələr, təkliflər və proqnozlar)*. - B., 2006. - 106 s.
4. Xələfova S.A. *Azərbaycanda Dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin inkişafı (1970-1990)*. - B., 2007. - 160 s.
5. *Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*// *Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya*. 1999. - № 1. - S. 3-16.

6. Koqotkov D.Ə. *Spravočno-bibliografıçeskiy aparat biblioteki. M., 1998.- 60 s.*
7. *Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində işin təşkili. B., 1988.- 176 s.*
8. *Xaçmaz rayon MKS-in 2007-ci il hesabatı.*
9. *Xətai rayon MKS-in 2000-ci il hesabatı.*

R.A VEZİROVA

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦБС

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется развития библиографической деятельности в ЦБС по этапам. Подробно изучены особенности организации СБА и библиографического обслуживания потребителей информации. А так же в статье изучено методы использование информационно коммуникативных технологий в библиографических процессах.

R.A .VAZİROVA

THE FEATURES OF ORGANIZING OF BIBLIOGRAPHIC ACTIVITY IN CLS

SUMMARY

In article, is analyzed the development of bibliographic activity in CLS in stages. Cjmphensively learned the features of organization CLS and the bibliographic service to information users. Also in article are learned methods of using of information communication technologies in bibliographic process.